

یک نسخه خطی مصور دیوان حافظ

پروفسور سید امیرحسین عابدی

یک نسخه خطی مصور دیوان حافظ در کتابخانه مرکز میکروفیلم نور^۱ نگهداری می‌شود که در سال ۱۰۴۷ ه. ق. / ۱۶۳۷ م. به خط ریز نستعلیق کتابت گردیده است و با این رباعی به پایان می‌رسد:

آغاز حکایتم به انجام رسید جان از غم اندیشه به آرام رسید

این نامه که نام صاحبش باقی باد المنة لله که به انجام رسید

یکی از مزایای این نسخه داشتن یازده مینیاتور است که در آنها ابیات ذیل مصور گردیده است:

۱- صوفی از پرتو می راز نهانی دانست

۲- از آن زمان که به حافظ رسید صوت حبیب

۱. خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو. مشخصات این نسخه به شرح زیر است:
جلد چرمی زرشکی رنگ، خط نستعلیق خوش، تاریخ کتابت ۱۰۴۷ ه. ق دارای ۲۰۱ صفحه و یازده مینیاتور متوسط، جدول دور متن مطلقاً، اندازه قطع ۱۵×۹، اندازه متن ۱۱×۶/۳، شش صفحه اول افتادگی دارد که بعداً توسط کاتبی دیگر بدان افزوده شده است.

فضای سینه شوقم هنوز پر ز صداست^۱

۳- یاد باد آنکه نهانت نظری با ما بود

۴- هرکه را با خط سبزت سر سودا باشد

۵- در عهد پادشاه خطا بخش جرم پوش

۶- در خرابات مغان گر گذر افتد بازم

۷- من نه آن رندم که ترک شاهد و ساغر کنم

۸- سایه دولت فتد بر سر عالم همی

گر بکشند مرغ ما بال و پر از این جهان

۹- چه پرهیز از من ای صوفی به پرهیز

که کردم توبه از پرهیزگاری

ریحان تو کجا و خط سبزش

او تازه و تو غبار داری

۱۰- با پایه جمال تو افلاک پایمال

وز بحر دست جود تو در دهر داستان

۱۱- ای دل مجوی دولت دنیا که هیچ نیست

نقصان بود ز عزل کمال نه از عمل

این هم باید اضافه شود که مینیاتورهای این نسخه خیلی عالی نیست. به علاوه کاتب

و مصور غالباً یکی است. متأسفانه چند ورق از بین رفته است. گذشته از این از آغاز

ناقص بوده و کسی علاوه بر کاتب اصلی اضافه کرده است.

در تهیه این مقاله و معرفی نسخه نامبرده از نسخه‌های دیگر دیوان حافظ استفاده

شده که نشانه‌های اختصاری آنها در ذیل داده می‌شود:

ق = دیوان خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی، به اهتمام محمد قزوینی و

دکتر قاسم غنی، چاپ سینا، تهران، ۱۳۲۰ ه. ش.

ص = دیوان حافظ، بر اساس نسخه مورخ ۸۱۸ هجری، کتابخانه آصفیه، حیدرآباد دکن (هند)، اکنون به نام حکومت آندراپردیش کتابخانه مخطوطات شرقی و اداره تحقیقات، عابد، ترتیب و تنظیم پرفسور نذیر احمد، مرکز تحقیقات فارسی، رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ۱۹۸۸ م.

ط = غزلیات حافظ، بر اساس مجموعه لطایف و سفینه ظرایف، از سیف جام هروی، پرفسور نذیر احمد، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو، ۱۹۹۱ م.

خ = دیوان حافظ، نسخه شاهان مغلیه، خدابخش، ارینتل، پبلک لائبریری، پتنه ۱۹۹۲ م.

ف = دیوان کهنه حافظ، به کوشش ایرج افشار، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶ ه.ش.

س = حافظ، گزارشی از نیمه راه، تحقیق از مسعود فرزاد، انتشارات دانشگاه پهلوی، ۱۳۵۲ ه.ش.

ل = دیوان حافظ، مطبع منشی نولکشور، ۱۲۸۹ ه.ق.

م = دیوان حافظ، مع اصطلاحات صوفیه، مطبع نامی، لکهنو، بار چهارم، ۱۹۰۴.

ن = خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی، به اهتمام سید محمدرضا جلالی نائینی و دکتر نذیر احمد، مؤسسه انتشارات امیرکبیر، تهران، چاپ سوم، ۱۳۵۲ ه.ش.

ی = دیوان حافظ، مطبع قیومی، کانپور.

د = دیوان شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی، به تصحیح و توضیح سیدعلی محمد رفیعی، ستارگان، تهران، ۱۳۷۲ ه.ش.

ب = دیوان خواجه محمد حافظ شیرازی، به اهتمام سید ابوالقاسم انجوی شیرازی، چاپ پنجم، چاپخانه محمد حسن علمی، سازمان انتشارات جاویدان، ۱۳۵۸ ه.ش.

نسخه نامبرده شامل غزلیات و مقطعات و رباعیات ذیل است که در نسخه قزوینی نیست، اما در نسخه‌های دیگر، به ویژه نسخه‌های معتبر دیوان حافظ، موجود است:

غزلیات

- ۱- هر آن خجسته نظرکز پی سعادت رفت^۱
- ۲- دل من بدور رویت ز چمن فراغ دارد^۲
- ۳- در هر هوا که چون برق اندر طلب نباشد^۳
- ۴- کارم ز جور چرخ به سامان نمی رسد^۴
- ۵- مرا می دگر باره از دست برد^۵
- ۶- مژده ای دل که مسیحا نفسی می آید^۶
- ۷- من خرابم ز غم عشق خراباتی خویش^۷
- ۸- روز عید است و من امروز در این تدبیرم^۸
- ۹- ما پیش خاک پای تو صد ره نهاده ایم^۹
- ۱۰- رایت سلطان گل پیدا شد از طرف چمن^{۱۰}
- ۱۱- ای شام ز کوی ما گذر کن^{۱۱}
- ۱۲- عید است و موسم گل ساقی بیار باده^{۱۲}
- ۱۳- برو زاهد به امیددی که داری^{۱۳}
- ۱۴- ای ز شرم عارضت گل کرده خوی^{۱۴}
- ۱۵- ترا که هر چه مرادست در جهان داری^{۱۵}
- ۱۶- دریغا طلعت حسن جوانی^{۱۶}

مقطعات

- ۱- حسن این نظم از بیان مستغنی است^{۱۷}

۱. س، ل، م، ی. ۲. ن، س، م، ل، ی. ۳. س، ل، م، ی. ۴. س، ن، خ، ل، م، ی.
 ۵. خ، ف، ص، ی، در نسخه س مشکوک است. ۶. ف، س، ن، ص، خ، ط، د.
 ۷. ن، خ، ل، م، ی. ۸. س، خ، ل، م، ی. ۹. س، ف، خ، ن. ۱۰. ن.
 ۱۱. ف، ن، س، خ، ل، م، ی. ۱۲. س، ل، م. ۱۳. س، خ، م، ی.
 ۱۴. ص، ن، ل، خ، م، ی. ۱۵. س، ف، خ، م. ۱۶. ص. ۱۷. س، ف، خ.

- ۲- شاها مبشّری ز بهشتم رسیده است^۱
- ۳- عمرم به خیال یار بگذشت^۲
- ۴- فساد چرخ نبینیم و نشنویم همی^۳

رباعیات

- ۱- با دوست نشین و باده جام طلب^۴
- ۲- نام بت من که مه ز رویش خجل است^۵
- ۳- چون جامه ز تن می کشد آن مشکین خال^۶
- ۴- زان باده دیرینه دهقان پرورد^۷
- ۵- شیرین دهنان عهد به پایان نبرند^۸
- ۶- تا حکم قضای آسمانی باشد^۹
- ۷- جانان چو شبی با تو به روز آوردم^{۱۰}
- ۸- مقبول دل خواص و مشهور عوام^{۱۱}
- ۹- با آنکه فریبیم به صد حيله و فن^{۱۲}
- ۱۰- ای آنکه نهند مهر و ماه از تمکین^{۱۳}
- ۱۱- تا کی بود این جور و جفا گردیدن^{۱۴}
- ۱۲- گر همچو من افتاده هر دام شوی^{۱۵}
- ۱۳- گفتم که چه خالست بدان شیرینی^{۱۶}

این نسخه شامل غزلیات ذیل است که مسعود فرزند آنها را مشکوک دانسته است. اما

بعضی از آنها در نسخه‌های چاپی هند و ایران موجوداند:

۱- تعالی الله چه دولت دارم امروز^{۱۷}

۱. ص، خ، ی، ل.	۲. ص.	۳. ف، ل، ی.	۴. ص، ل، م، ی.	۵. ص.
۶. س، خ.	۷. خ، س، م.	۸. ص، خ، د.	۹. س، ل، م.	۱۰. س.
۱۱. س، م.	۱۲. س.	۱۳. س.	۱۴. س، ح، ل.	۱۵. س، خ، ص.
۱۶. س، خ.	۱۷. ل، م.			

- ۲- تنم ز جور فلک یک زمان نیاساید^۱
- ۳- می زخم هر نفس از دست فراق فریاد^۲
- ۴- آن را که جام صافی صهباش می دهند^۳
- ۵- مرا می دگر... از دست برد^۴
- ۶- ز چشم بد رخ خوب ترا خدا حافظ
- ۷- کسی مباد چو من خسته بلای فراق^۵
- ۸- رهروان را عشق بس باشد دلیل^۶
- ۹- سحر به چشم تو ای لعبت خجسته خصال^۷
- ۱۰- ای زخم غم تو مرهم دل
- ۱۱- این چه شورست که در دور قمر می بینم^۸
- ۱۲- مرغ دلم طایرست قدسی عرش آشیان^۹
- ۱۳- نصیب من ز خرابات کرده است الله^{۱۰}
- ۱۴- چه قامتی که ز سر تا قدم همه جانی^{۱۱}
- ۱۵- بیار باده و بازم رهان ز رنجوری^{۱۲}
- ۱۶- پدید آمد رسوم بی وفائی^{۱۳}
- همین نسخه دارای غزلیات و رباعیات ذیل است که مسعود فرزند آنها را مردود می داند، در صورتی که بعضی از آنها در نسخه های چاپی هند موجود است:

غزلیات

۱- آفتاب از روی او شد در حجاب^{۱۴}

۲- اگرچه لطف بخواهی مزید الطافست^{۱۵}

۴. ص، ف، خ، م، ی.	۳. ص، ف، خ، م، ی.	۲. خ، ل، م، ی.	۱. م.
۹. ل، م، ی.	۸. ل، م.	۶. خ، ف.	۵. خ.
۱۴. ل، م.	۱۳. ل، م.	۱۱. ل، م.	۱۰. ل، م، ی.
			۱۵. ل، ی.

- ۳- غمش تا در دلم ماوا گرفتست^۱
 ۴- بازم هوای آن گل رعناست الغیاث^۲
 ۵- الغیاث ای مایه جان الغیاث^۳
 ۶- از من دلشده آن یار نمی پرسد هیچ^۴
 ۷- اگر خدای کسی را به هر گناه بگیرد
 ۸- مهر مرا ز دل به در کرد که کرد؟ یار کرد
 ۹- بازم مه رخسار کسی در نظر آمد^۵
 ۱۰- بیا که می شنوم بوی جان از آن عارض^۶
 ۱۱- سواد دیده من شد ز آب چشم بیاض^۷
 ۱۲- گرد عذار یار من تا بنوشت دور خط^۸
 ۱۳- به فرّ دولت گیتی فروز شاه شجاع^۹
 ۱۴- ساقی بیار باده که آمد زمان گل^{۱۰}
 ۱۵- بکن که جور تو کردم به جان و دیده قبول
 ۱۶- کو فرصتی که خدمت پیر مغان کنم
 ۱۷- مطرب خوش نوا بگو تازه به تازه نوبه نوا^{۱۱}
 ۱۸- خوشتر از کوی خرابات نباشد جانی^{۱۲}
 ۱۹- نور خدا نمایدت آینه مجرّدی^{۱۳}

رباعیات

- ۱- با آنکه دلم ز عشق تو خونست^{۱۴}
 ۲- خط بین که فلک بر رخ دلخواه نوشت^{۱۵}

۱. خ، ل، م، ی.	۲. م.	۳. ل، م.	۴. ل، م.	۵. م، خ.
۶. ل، م، ی.	۷. م.	۸. خ، ف.	۹. ل، م، ی.	۱۰. ل، م، ی.
۱۱. ل، م، ی.	۱۲. ل، م، ی.	۱۳. ف، ل، م، ی.	۱۴. ل، م، ی.	۱۵. خ.

- ۳- چون تیغ زند اجل سپرها هیچ است^۱
 ۴- چون چنگ سر زلف توام در چنگست^۲
 ۵- بردار دل از مادر دهر ای فرزند^۳
 ۶- ای شاه جهان بر من درویش ببخش^۴
 ۷- هرگز نکنم یاد تو ای شمع چگل^۵
 ۸- از رنگ رخت نشان اطلس پرسم^۶
 ۹- حافظ ورق شکرگزاری طی کن^۷
 ۱۰- ای دوست ترا دوست که دارد جز من
 ۱۱- ای دیده دو دیده نرگس دیده
 ۱۲- بر دل غم روزگار تا کی داری^۸
 ۱۳- کم گوی بجز مصلحت خویش مگوی^۹
 در آخر ابیاتی را نشان می دهیم که در هیچ نسخه یافته نشده است:
- ۱- ای سرو سمنبر گل اندام
 ۲- خیر مقدم مرحبا ای طایر میمون قدم
 ۳- ای باد نسیم نوبهاری
 ۴- ای باد صبا اگر توانی

مقطعات

- ۱- عمرم به خیال یار بگذشت... عمر
 ۲- کلک کوتاه نظرم بین که بر طغرل شاه... می آرد
 ۳- بگذشتن عمر ای برادر... باشد
 ۴- از بد دهر اگر همی رنجی... سهل بود

- ۵- به روزگار الف از جمادی‌الاولی... علی‌الاطلاق
- ۶- ای گدایان ترا، عار ز شاهنشاهی
- ۷- ایام بهار است گل و لاله و نسرين... چرائی
- ۸- مدّتی در طلب مال جهان کردم سعی... ضرر است
- ۹- مدّتی پیش پادشاه و وزیر... بودیم
- ۱۰- حسود خواجه ما را بگو که بد میسند... خیر آرند
- ۱۱- درین برف دم سرد شد راه بست... توان گفت

ترجیع بند

لبش می‌بوسم و در می‌کشم می
آن به که ز صبر رخ تتایم
باشد که مراد دل بیابم

رباعیات

- ۱- شکر که عشق عار من به محرم تست
- ۲- باز آی که جانم به جمالت نگران است
- ۳- ابر آمده باز بر سبزه گریست
- ۴- آن ترک پری چهره که قصد جان ماست
- ۵- عشق آتش غم در دل ویرانه نهاد
- ۶- یاران چو بهم دست در آغوش کنند
- ۷- چو آن بت از سر کو با هزار ناز برآید
- ۸- افسوس که نامه جوانی طی شد
- ۹- آن گل تو در آبگینه ساده بیار
- ۱۰- از باد اجل چو من سرافکنده شوم
- ۱۱- گر مست نه مست نمائی مسکین

۱۲- در خواب شدم دوش بدیدم ناگاه

۱۳- با قامتت ای لاله رخ و سوسن بوی

مثنوی

رو ای باد صبا بر طرف گلزار

مفردات

۱- هر که آمد در جهان پرز شور عاقبت می بایدش رفتن به گور

۲- یاری که بخواستیم داند همه کس و اندر شب و روز یار من باشد و بس

در پایان این مقاله از آقای دکتر مهدی خواجه پیری، رئیس کتابخانه مرکز میکرو فیلم نور، خانه فرهنگ ایران، دهلی نو، تشکر می نمایم که این نسخه پرارزش را در اختیار من گذاشته اند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی